

fluentia, alia dura et alia mollia, alia magna et alia parva, alia quadrata et alia rotunda, alia rubra et alia alba, alia bene et alia male olentia, alia calida et alia frigida, etc. Quid sint autem qualitates istæ, quomodo a mente attingantur, penitus ignoramus, et explicare frustra conaremur. Sed negamus sensationes nostras invincibiliter nos impellere ad judicandum aliud inesse corporibus sensationibus nostris simile; a judicio enim illo temperare possumus: imo, nunquam proprie judicamus qualitates sensibiles, prout in mente existunt, corporibus inesse. Quis enim unquam credidit frigiditatem, quam experitur, revera esse in vento, in nive, in aqua, in glacie, etc.? quis credidit calorem, quem sentit, prius fuisse in igne? Quando dicimus glaciem esse frigidam, ignem esse calidum, non intelligimus aliud quam dispositiones idoneas ad sensationes frigiditatis et caloris in anima nostra procreandas. Non expendimus utrum hæc elementa sensationes per se ipsa producant, an vero illarum sint tantum causæ occasio[n]ales. Ergo re ipsa sensationes necessario non impellunt in hoc casu ad judicia falsa. Ergo, etc.

Object. 2º. Sæpe sensus nos fallunt: ergo nulla fides eis adhibendas t.

R. 1º Retorquo argumentum. Sæpe erramus: ergo nihil est certum; sæpe alimenta nobis sunt noxia: ergo nunquam manducandum est, etc.

R. 2º Dist. ant. Sæpe sensus nos fallunt circa qualitates vel situs corporum, concedo; idque frequenti experientia constat: nos fallunt circa corporum existentiam et in omnibus circumstantiis, ut volunt adversarii, *nego ant.* Etenim 1º non licet a particulari ad generale sic concludere; 2º tam invincibiliter ferimur ad judicandum existere corpora, ut nullo modo hac propensione nos exuere possimus; contra vero multiplici ratione errores nostros circa qualitates et situs corporum in specialibus circumstantiis detegere et reformare possumus; 3º cum propensio qua ferimur ad judicandum existere corpora sit naturalis, utpote universalis, constans et invincibilis,

si in errorem nos induceret, tota rationalis natura nostra subverteretur, ac proinde nihil respectu nostri jam amplius esset certum. Ergo, etc.

Multi hic proponere solent objectionem ex præsentia Christi in Eucharistia petitam: Invincibili propensione, inquiunt, ferimur ad judicandum adesse panem post consecrationem, dum revera non est panis. Sed nemo non videt hanc difficultatem nullius esse ponderis: sola enim revelatione scimus panem non adesse in Eucharistia post consecrationem, et revelatio nos docet ibi esse miraculum: ergo nulla est deceptio, aut si deceptio aliquando contingat, v. g., si hostia consecrata oculis infidelis vel catholici consecrationem ignorantis objiciatur, id per singulare accidens contingit. Insuper datur medium erroris detegendi. Ergo, etc.

Inst. Sensus, ex concessis, sæpe nos fallunt circa qualitates et situs corporum: ergo de corporibus saltem sub hoc respectu certo judicare non possumus.

R. 1º. Etiamsi totum concederetur argumentum, nihil adversus propositionem nostram, quæ est de existentia corporum in genere, sequeretur.

R. 2º. Nego *conseq.*; præsens enim argumentum eodem vitio laborat ac præcedens; a particulari ad generale concludit.

Concessimus quidem sensus circa qualitates corporum sæpe nos fallere, v. g., in visionibus opticis, sive naturalibus, sive artificialibus; verum plures sunt viæ, quas mox referemus, ad hos errores depellendos. Ergo, etc.

Obj. 3º. Frequenter judicamus in somno aut in delirio nos multa videre corpora quæ re ipsa non existunt: ergo relatio sensuum nos fallit etiam circa corporum existentiam.

R. Nego conseq.; nam 1º in somno non judicamus ex relatione sensuum, sed ex imaginatione; 2º statim vigilæ a statu somni certissime distinguimus; statim atque expergefacti sumus, visiones, quæ nobis somniantibus illuserunt, depellimus, dum, e contra, quantumvis serio attendamus, judicium circa corporum existentiam

cohibere non possumus; 3º hypothesis perpetui somnii vel deliramenti sensui intimo et evidentiæ directæ manifeste repugnat. Insuper, cum ex dictis, certitudo relationis sensuum ad veracitatem divinam reduci possit, dicendum esset hunc errorem in Deum refundendum esse, quod repugnat. Ergo, etc.

Inst. Somniantes et delirantes necessario judicant existere corpora quæ revera non existunt; ergo similiter Deus permittere potest ut in statu vigiliæ necessario judicemus existere, etc.

R. Nego consequentiam et paritatem. Ratio disparitatis est quod error somniantium et delirantium non ex natura nostra necessario profluit, neque est universalis et constans, sed per accidens evenit. Insuper, non est invincibilis, siquidem post somnum et delirium statim depellitur. Si quis autem perpetuo delirans supponatur, nihil iterum inde sequetur: nam homo perpetuo delirans nihil rationis non habet: non mirum ergo, si ex testimonio sensuum certo judicare nequeat. Regulas inquirendæ veritatis non statuimus pro delirantibus, sed pro ratione utentibus. Ergo, etc.

SCHOLIUM PRIMUM.

Sensus a Deo nobis concessi non fuerunt ut de qualitatibus absolutis corporum, id est de qualitatibus corporum in se spectatorum judicaremus; sed ut respective ad corpora nos circumstantia prudenter ageremus. At proprietatibus relativis corporum judicandis idonei sunt sensus: nec optandum est ut sint perfectiores. Si enim multo perspicaciores haberemus oculos, corpus nostrum velut formidandum monstrum nobis videretur, alimenta quibus utimur viderentur pilis hirsuta, vermis scatulentia, et horrorem in nobis excitarent; si auditus esset multo subtilior, jucundi cantus et modulationes musicæ, tam suaviter nos delectantes, nobis apparerent velut magni tonitruum fragores; si sensibilior esset tactus, quidquid nunc magis expolitum judicamus, experiremur asperum, rude, aculeis plenum, nec vestibus nos indui

pateremur, nec in lecto jacere possemus, etc. Sapientissime ergo constituti sunt sensus nostri.

SCHOLIUM SECUNDUM.

Quatuor conditiones olim requirebant Peripatetici et adhuc requirunt philosophi, ut testimonium sensuum sit motivum infallibile judicandi, nempe, 1º ut cognitionibus aliunde acquisitis non aduersetur; vis enim testimonii sensuum supponit propensionem qua ferimur ad judicandum esse invincibilem: atqui talis non est propensio nostra quando relatio sensuum cognitionibus aliunde acquisitis aduersatur: hinc credere non debemus visu nobis testanti solem esse sicut discum, stellas sicut faculas, cœlum sicut magnam cameram, etc. 2º Requiritur ut relatio sensuum sit constans et semper eadem; unde sensations quas inter somniandum experimur, nullius sunt auctoritatis. Item judicare non debemus turrim eminus visam esse rotundam, baculum aquis media parte immersum esse fractum, etc. 3º Ut sit uniformis, et unus sensus alteri non contradicat: defectu hujus conditionis sœpe fallerentur homines, si ex solo visu vel ex solo olfactu cibos et potus judicarent. 4º Requiritur ut organa sint sana et organis aliorum hominum conformia; hinc febricitans dulcia judicat amara, ictericus omnia videt flava. Cavendum est igitur ne aliqua ex his conditionibus desit, ut error sensuum devitetur.

COROLLARIUM PRIMUM.

Relatio sensuum, servatis conditionibus requisitis, est motivum infallibile judicandi de existentia corporum in specie; ideo enim est motivum infallibile judicandi de existentia corporum in genere, quia universalis, constanti et invincibili propensione ad hoc judicium ferimur: at simili propensione ferimur ad judicandum existere corpora in specie; v. g., corpus nostrum, corpus eorum quibuscum vivimus et colloquimur, etc., et ad ea a se invicem distinguenda; v. g., homines a jumentis, domos a montibus, lapides ab arboribus, terram ab aquis, etc. Sic enim omnes judicare solent; ergo, servatis conditionibus

supra memoratis, relatio sensuum est motivum infallibile judicandi de existentia corporum in specie et de relativis eorum qualitatibus.

COROLLARIUM SECUNDUM.

Inferendum est ex dictis, relationem sensuum esse motivum infallibile judicandi de eventibus quorum testes oculati sumus. Si enim ex relatione sensuum de existentia et qualitatibus relativis corporum certo judicare possumus, pari ratione infallibiliter judicare possumus de factis et eventibus quorum testes sumus; v. g.: de cursu populi quem videmus, de sermone publico quem audimus, de pluvia quam super nos cadentem sentimus, etc.; nam ipsam propensio, qua ferimur ad judicandum existere corpora, nos etiam impellit ad judicandum de hujusmodi eventibus. Omnes ita secure pronuntiare solent, et quisquis de his factis dubitaret, ut insanus haberetur. Ergo, etc.

ARTICULUS QUARTUS.

DE CONSENSIONE HOMINUM IN MORALIBUS.

Nomine *moralium* intelligi debet omnes doctrinæ quæ moralem agendi rationem hominum spectant.

Per consensionem hominum non intelligimus unanimitatem, seu universalitatem metaphysicam, sed eam universalitatem quæ vulgo dicitur *moralis*, et complectitur adhæsionem majoris et sanioris partis hominum.

Hujusmodi consensio non est præcise sensus communis, sed ab illo procedit in his quæ per se nota sunt: nam, inquit Fénelon (t. I, p. 183): *Qu'est-ce que le sens commun? n'est-ce pas les premières notions que tous les hommes ont également des mêmes choses? Ce sens commun, qui est toujours et partout le même, qui prévient tout examen, qui rend l'examen même de certaines questions ridicule, qui fait que malgré soi on rit au lieu d'examiner, qui réduit l'homme à ne pouvoir douter, quelque effort qu'il fit pour se mettre dans un vrai doute; ce sens, qui est celui*

de tout homme; ce sens qui n'attend que d'être consulté, qui se montre au premier coup d'œil, et qui découvre aussitôt l'évidence ou l'absurdité de la question, n'est-ce pas ce que j'appelle mes idées claires?

Unde sensus communis certitudinem non producit præcise et formaliter quia est apud omnes, sed quia coalescit ex veritatis quarum evidentiæ omnibus affulget. Quoniam ideæ claræ unumquemque ex scipsis certum facientes, apud omnes inveniuntur et naturam rationalem intime constituunt, sensus ille dicitur *communis*.

Aliquando sensus communis et consensio hominum eodem sensu accipiuntur; v. g., aliquis veritatem non percipit, sed videt alios unanimiter asserentes se illam percipere; ex eorum auctoritate eam admittit, quia ex identitate naturæ et ex propria experientia in aliis circumstantiis acquisita, judicat talem apud eos consensio nem vera perceptione inniti. Non tamen inde sequitur omnem hominum consensionem in natura esse fundatam: nam fieri potest ut ex cupiditatibus vel ex præjudiciis ortum habeat. Quædam igitur necessaria sunt conditiones ut ex natura procedere judicetur, videlicet 1º ut sit constans, quia natura est irmutabilis: si ergo consensus hominum circa aliquam propositionem varius fuisse, nihil ex illo concludi posset; 2º ut sit uniformis, quia si idem non esset objectum in omnium mentibus, dici non posset adesse consensum; 3º ut rationi non adverseatur, quia si ratio aliquid in eo reprehenderet, ut in sententia de pluralitate deorum, signum esset talem consensionem ex cupiditatibus aut præjudiciis ortum ducere, non vero ex natura; 4º ut objectum hujus consensionis non sit hominibus indifferens, nullius momenti in morali ordine, nec tale ut consensio præjudiciis tribui possit. His positis, sit.

PROPOSITIO.

Moralis hominum consensio, prout eam exposuimus, est motivum infallibile judicandi in doctrinis moralibus.

Prob. 1º Vel predicta hominum consensio est motivum

infallibile judicandi, vel aliquis privatus proprium judicium huic consensioni, dictis conditionibus vestitæ, anteferre potest: atqui id admitti non potest, alioquin totus ordo moralis subverteretur, ut patet.

2º Qui opinionem sensui communi oppositam propugnaret, invictis argumentis eam demonstrare deberet: atqui talia argumenta invenire non posset. Unde enim ea deduceret? non ex ratione, quæ certe constanti et uniformi hominum consensu supra exposito adversari non potest, alioquin ipsa natura intellectualis rueret; non ex ordine morali: in moralibus enim præcipua vis probandi ex natura hominum, proindeque ex ipsorum consensione eruitur. Ergo, etc.

3º Repugnat omnes moraliter homines omnium ætatum, seculorum et regionum simul conspirare ad fucum faciendum; repugnat pariter eos simul percipere ut eviderter veram doctrinam sibi propositam, præsertim ad mores necessariam, quæ reipsa falsa est: tunc enim humana ratio destrueretur: ergo talis consensio ab ipsa natura humana oritur. In sola quippe natura homines ita sibi consentiant, ait Cicero (*Tuscul.*, l. I, n. 30, edit. an 1634, in-4º): *Omni in re consensio omnium gentium lex naturæ putanda est;* et sola judicia naturæ semper firma sunt: *Opinionum commenta delet dies, naturæ judicia confirmat* (*de Natura Deorum*, l. II, n. 5). Quod autem ipsa natura fundatur, admittendum est ut verum, aut de omnibus dubitandum est. Ergo, etc.

Solvuntur objectiones.

Obj. 1º Major et sanior pars hominum diu plurima admisit puncta in moralibus gravissima, quæ tamen falsa erant; v. g., probationes ferri candardis, aquæ ferventis, singularis certaminis. Ergo, etc.

R. 1º Nego maj. Multi namque et præsertim clerici, qui in his ignorantiaæ sæculis sanior pars erant societatis, reclamaverunt adversus hujusmodi probationes, et Ecclesia eas damnavit.

R. 2º Nego conseq. In his enim casibus non aderant

conditiones requisitæ; tales quippe probationes non erant universales, non fuerunt constantes, ut patet. Ergo, etc.

Inst. Per multa sæcula omnes homines plures admiserunt deos. Ergo, etc.

R. 1º Nego ant. Nam 1º multi semper existiterunt qui verum Deum agnoscebant, nempe tota gens Hebræa, et alii inter gentes dispersi, ut patet exemplo Job et amicorum ejus; 2º communiter idololatræ, saltem doctiores, plures admittentes deos, unum supremum aliorum dominum agnoscebant, ut dicemus in Metaphysica, ubi de unitate Dei.

R. 2º Nego conseq. Nam 1º ille consensus hominum non erat uniformis, siquidem varii admittebantur dii pro variis regionibus, imperiis et regnis; in sola admittenda divinitate sibi concordes erant populi; in hoc autem non errabant. 2º Non negamus tamen eos communiter sibi consensisse in admittenda pluralitate deorum: verum ille consensus non fuit constans, ut experientia constat, et aliunde rectæ rationi adversabatur, ut adversarii nostri fateri coguntur: nullus quippe onus in se suscipere vellet polytheismum defendendi, etiam ostendendi illum rationi non esse oppositum. Ergo, etc.

Obj. 2º Omnes homines universaliter, constanter et uniformiter crediderunt solem circa terram moveri: ergo consensio hominum, prout eam exposuimus, non est motivum, etc.

R. Nego conseq. Nam 1º illud quod falso ferebatur judicium non fuit uniforme, neque constans; 2º objectum hujus consensionis inter homines erat sat indifferens, in ordine morali nullius momenti, et ipsa consensio præjudiciis tribui potest, cum sol et stellæ appareant omnibus circa terram moveri. Realitas motus terræ circa solem non erat objectum captui multitudinis proportionatum. Ergo hæc objectio non attingit thesim quam statuimus.

Obj. 3º In sæculis ignorantiaæ nonnulli impostores quasdam opiniones falsas tradere potuerunt ut veras; omnes forsitan eas bona fide acceperunt et hoc usque servaverunt.

R. Nego ant. Vel enim opiniones quæ sic traditæ et conservatæ supponuntur, in natura fundatæ sunt, vel non : si prius, ergo veræ sunt, et nullum est periculum in illis credendis; si nullo modo in natura sint fundatæ, impossibile est omnes eas veluti veras unanimiter admississe et hoc usque constanter credisse. Ergo, etc.

Inconclusa igitur manet propositio nostra, scilicet constantem et uniformem hominum consensionem in aliqua doctrina morali habendam esse ut tutam veritatis regulam : nullus itaque privatam opinionem contra hanc consensionem tuto defendere posset.

ARTICULUS QUINTUS.

DE TESTIMONIO HOMINUM.

Nomine *testimonium hominum* intelligitur eorum consensio in referendis factis.

De factis in conspectu nostro peractis sola relatione sensuum infallibiliter aliquando judicare possumus, ut ostendimus. At multa sunt alia facta quæ certo nobis constare non possunt, nisi testimonio hominum, nempe ea quorum non fuimus testes, sive nobis sint coæva, sive præterita. Sæpe ergo necesse est ut hominibus fidem adhibeamus : attamen testimonium eorum ex natura sua non est infallibile : nam *Omnis homo mendax*¹ et decipi aut alios decipere potest. Hinc duo fugienda sunt extrema videlicet, nimia credulitas quæ omnia sine discretione admitteret, et pertinax incredulitas quæ nihil ut certum agnoscere vellet. Statuenda sunt igitur regulae quibus prudenter judicari possit quandonam fides adhibenda sit testimonio hominum.

Præsentem hunc articulum in tres dividemus paragrapbos : in primo nonnullas præmittimus notiones ad elucidandam quæstionem necessarias; in secundo pyrrhonismum historicum profligabimus; in tertio quænam sit auctoritas testimonii humani in referendis factis investigabimus.

¹ Psal. cxv, 41.

§ I. — Nonnullæ præmittuntur notiones necessariae.

Inter eas notiones quæ velut necessariae præmittendæ sunt, aliæ spectant facta, aliæ testes, aliæ ipsummet testimonium ut sit motivum infallibile judicandi.

I. Facta ab hominibus relata diversæ sunt qualitatæ. 1° Alia sunt *coæva*, id est, ætate eorum a quibus narrantur peracta; et alia *præterita*, quæ scilicet ætatem eorum a quibus referuntur præcesserunt. 2° Alia dicuntur *privata*, quia paucos habuerunt testes; et alia *publica*, quia coram multitudine fuerunt patrata, aut saltem multis habuerunt testes. 3° Alia sunt *gravissimi momenti*, quæ videlicet aliquid eximii præ se ferunt et attentionem hominum naturaliter excitant; et alia *levis momenti*, quæ nihil magni ponderis habent, nec proinde idonea sunt ut attentionem hominum promoveant. 4° Alia præjudicis favent, et alia eis adversantur : *præjudiciis favent*, cum moribus hominum et pristinis opinionibus consentanea sunt : *præjudiciis vero adversantur*, quando receptis opinionibus, cupiditatibus et commodis hominum contraria sunt. 5° Alia sunt *clara et perspicua*, quæ ab omnibus facile intelliguntur, ut magnum inter duos exercitus prælium, obsessio urbis, etc., et alia sunt *obscura*, quæ videlicet tam facile non perspiciuntur; v. g., artificiosa quædam mirabilia. 5° Denique alia sunt *naturalia*, quæ solitis naturæ legibus consentiunt; et alia *supernaturalia*, quæ easdem leges superant.

II. Testes sunt 1° vel oculati vel historici : sunt *oculati* quando propriis oculis conspexerunt facta quæ referunt : dicuntur vero *historici*, cum ab aliis didicerunt factum quod testantur.

2° Testes historici sunt coævi vel posteriores factis quæ referunt : sunt *coævi*, quando ea vixerunt ætate qua exitierunt facta; et *posteriores*, si referant facta ante ætatem suam jam peracta.

III. Ut testimonium hominum sit motivum infallibile judicandi de factorum existentia, plures requiruntur conditiones, scilicet 1° ut factum sit possibile, hoc patet; 2° ut sit gravis momenti, alioquin timendum foret

ne testes leviter illud admisissent; 3º ut plurimi sint testes qui nec decipi potuerint, nec decipere voluerint, nec decipere potuissent etiamsi voluissent; 4º ut clare loquantur et bene intelligantur. Defectu hujus conditionis non raro contingit quosdam testes decipere etiam nolentes, vel quia male exprimunt quod exprimere volunt, vel quia ab audientibus male intelliguntur. Judices præsertim summa attentione interrogare debent testes rusticos, barbaris locutionibus sæpe utentes; alioquin in gravissimos errores frequenter incidenter.

§ II. — De Pyrrhonismo historicō.

In eo consistit pyrrhonismus historicus quod nulla adhibeat fides testimonii hominum, ita ut facta historica in quoddam dubium universale revocari debeat. Quamvis insanam hanc opinionem in tota generalitate sua omnino tenere non videatur Bayle, illi tamen variis in locis operum suorum multum favet.

PROPOSITIO.

Pyrrhonismus historicus omnino rejiciendus est.

Prob. Procul rejiciendum est dubium quod 1º naturæ et indoli hominum repugnat, 2º rationi adversatur, 3º religionem, societatem et jura privata subvertit: atqui dubium generale de factis historicis his omnibus vitiis laborat.

1º *Naturæ et indoli hominum repugnat.* Dubio enim illo semel admisso, nullum factum cujus testes oculati non fuisset, haberi posset ut certum: atqui tale dubium naturæ et indoli hominum non minus repugnat quam dubium generale Scepticorum. Quis enim serio in dubium revocare poterit Henricum IV olim exstitisse, et lugenda occisione mortuum esse? quis alicui persuadere posset incertum esse Ludovicum XVI capite fuisse truncatum, diversa gubernia sibi successisse in Gallia, Lutetiam, Londinum, Romam, aliasque famosissimas urbes existere? Ergo, etc.

2º *Adversatur rationi.* Apud omnes enim constat 1º plu-

rimos testes oculatos circa factum sensibus obvium decipi non posse; 2º innumeros homines tempore, loco, moribus, studiis a se invicem sejunctos ad fraudem sibi inutili simul conspirare nequire; 3º repugnare ingentem hominum multitudinem a falsis testibus circa factum publicum et maximi momenti deceptam fuisse: atqui tamen hæc omnia supponit pyrrhonismus historicus. Ergo, 2º, etc.

3º *Religionem, societatem et jura privata subverteret.*
1º Quidem religionem; nam tota religio factis, tum naturalibus, tum supernaturalibus, nititur, in libris continetur, etc.; 2º societatem; nulla quippe est societas absque maiestate principum, auctoritate legum et jurisdictione magistratum; porro, ex solo testimonio hominum, hæc noscuntur; 3º jura privata; quæcumque enim jura proprietatum, honorum et dignitatum, ex humano testimonio tantum cognosci queunt. Ergo 3º, etc.

Nihil solidum contra tot et tam lucidas rationes objici potest, ut ex infra dicendis magis patebit.

§ III. De auctoritate testimonii hominum in factis historicis.

Hunc paragraphum in duplē sectionē dividemus: prima erit de factis naturalibus, et secunda de factis supernaturalibus.

SECTIO PRIMA.

De auctoritate testimonii hominum in factis naturalibus.

Cum facta naturalia possint esse coæva vel præterita, duplex hic tractanda occurrit quæstio, videlicet, an testimonium hominum sit motivum infallibile judicandi, 1º de veritate factorum coævorum, et 2º de veritate factorum præteritorum. Duplici huic quæstiōni per sequentes propositiones satisfaciemus.

PROPOSITIO PRIMA.

Testimonium hominum est motivum infallibile judicandi de veritate factorum coævorum.

Prob. Infallibiliter judicamus aliquod factum esse ve-

rum quando constat testes illud referentes non fuisse deceptos, decipere noluisse, et decipere non potuisse etiamsi voluissent: atqui multa sunt facta quorum testes certo decepti non fuerunt, decipere noluerunt et decipere non potuissent etiamsi voluissent.

1º *Quorum testes decepti non fuerunt*; sæpe enim referuntur facta publica, sensibilia, cunctis obvia, coram numero testium concursu patrata; v. g.: prælia, victoriæ, urbium extreunctiones vel destructiones, etc.; atqui supponi non potest tot testes diversos eodem modo circa hujusmodi facta fuisse deceptos; ad hoc enim requiretur ut omnes simul facultatibus et sensibus suis eodem modo fuissent orbati: porro talis suppositio evidenter est contra moralem et physicam hominis naturam. Ergo, etc. Ergo 1º, etc.

2º Multa sunt facta *quorum testes decipere nolunt*; impossibile est enim multis homines loco, legibus, studiis, moribus, præjudiciis, cupiditatibus, etc., a se disjunctos, simul consentire, absque ulla spe utilitatis propriæ, in fraudem faciendam: atqui innumera sunt facta in quibus referendis multi sibi consentiunt testes, loco, legibus, studiis, etc., a se disjuncti, qui nulla spe utilitatis propriæ fuerunt excitati; referunt enim facta sibi inutilia, et sæpe probrosa, odiosa et nociva. Ergo 2º, etc.

3º Plurima sunt facta *quorum testes decipere non possent etiamsi vellent*; nam sæpe agitur de factis publicis et gravis momenti: atqui plurimi testes circa hujusmodi facta decipere non possent etiamsi vellent; nam hujusmodi facta admittere non solent homines, saltem multi, nisi prius ea sedulo expenderint: ex diversis motivis ea examini subjiciunt: porro si fraus existeret, facile detegi posset, cum hæc facta supponantur publica. Ergo 3º, etc.

Ad confirmationem hujus propositionis sint in exemplum quædam facta nobis coæva; v. g., horrenda Ludovici XVI condemnatio, regimen Conventus nationalis, Directorii, Consulum, Imperii, exilium familie regiae; celebres Gallorum victoriæ in Ægypto, in Italia, in Ger-

mania, in Prussia, etc.; memorabiles eorumdem clades in Hispania, in Russia et in ipsam Gallia; inopinata antiquæ monarchiæ restitutio, nova et non minus inopinata ejus eversio anno 1830, etc.: atqui hæc facta, aliaque similia et innumera, certissima sunt; non solum enim in Gallia, sed etiam in tota Europa pari modo referuntur, quotidie in dictis et scriptis supponuntur vera, in memoriam revocantur, etc. Ergo, etc.

Solvuntur objectiones.

Obj. Testimonium duntaxat probabile non parit certitudinem; atqui testimonium hominum est duntaxat probabile. Ergo, etc.

R. Nego min. Nam illud testimonium non est duntaxat probabile, quod cum veritate certo conjungitur: atqui testimonium hominum multis in circumstantiis cum veritate certo conjungitur, ut ex probatione constat. Ergo, etc.

Inst. 1º Testimonium uniuscujusque hominis est duntaxat probabile: ergo et testimonium plurimorum hominum.

R. 1º. Nego ait. Nam fieri potest ut testimonium unius hominis talibus vestiatur circumstantiis ut omnis possit dubitandi excludatur.

R. 2º Nego conseq. et paritatem. Vis enim probandi in testimonio hominum deducitur ex numero testium, ex eorum cupiditatuum conflictu, morum diversitate, commodorum et incommodorum oppositione, et ex similibus aliis circumstantiis: atqui hæc omnia in testimonio plurimorum hominum sæpe inveniuntur, nunquam vero in testimonio unius duntaxat hominis. Ergo nulla est paritas.

Inst. 2º. Illud est duntaxat probabile, quod mera est probabilatum congeries: atqui testimonium plurimorum mera est, etc. Ergo, etc.

R. Nego min. Nam testimonium plurimorum hominum, relative ad probationem, non est quid divisible, sed est totum morale, siquidem vis illius, ut observavimus, ex numero testium, ex cupiditatuum conflictu, etc.,

deducitur : collective igitur semper considerandi sunt testes : ergo testimonium eorum non est mera, etc.

Unde sequitur non nisi ex abusu, a pluribus, inter quos celebris Laplace, *Theoriam probabilitatum contra thesim nostram fuisse introductam* : in ea quippe *theoria unaquaque probabilitas spectatur ut quid individuum et independens* : vis autem testimoniorum hominum desumitur, ut diximus, ex eorum collatione, tanquam ex toto morali et indivisibili; in hoc præcise est vitium systematis. Cæterum, ipse Laplace, feliciter ad Deum reversus, malam theorie suæ applicationem de facto retractavit.

Inst. 3º. Testimonium plurimorum hominum est congeries testimoniorum privatorum : atqui testimonium privatorum est duntaxat probabile, ex concessis : ergo testimonium plurimorum est duntaxat probabilitatum congeries.

R. Nego maj. Nam ubi plurimi testes, tempore, loco, studiis, præjudiciis a se dissidentes, idem factum, præsertim publicum et gravis momenti, eodem modo referunt, prudenter judicatur eos non fuisse deceptos nec decipere velle; eo magis fide digni sunt quo major est cupiditatum eorum conflictus. Hæc in testimonio privatorum non inveniuntur; plurimorum igitur testimonium considerari debet ut totum indivisible quoad certitudinem quam parit: ergo dici non potest illud esse meram testimoniorum privatorum congeriem.

Inst. 4º. Quod uni individuo convenit, toti individuum collectioni convenire debet: atqui probabilitas convenit testimonio unius hominis, ergo et testimonio plurimorum.

R. Dist. maj. Quod uni individuo convenit, in iis quæ natura fundantur, omnibus *distributive* sumptis convenit, *conc.*; in iis quæ a sola collectione pendent, *nego maj.* Itaque ubi agitur de iis quæ natura fundantur, quod uni convenit, omnibus convenire debet; sic quia homo essentialiter est rationabilis, rationabilitas cunctis hominibus convenit: at, ubi agitur de iis quæ a collectione pendent

quæ uni conveniunt non idcirco conveniunt omnibus; v. g., convenit uni militi seorsim sumpto urbem obsidere non posse, inde vero concludere non licet multos milites id non valere. Illud autem magis adhuc verum est in moralibus, ut attendenti patebit. Ergo, etc.

Inst. 5º Nullo modo determinari potest quot requirantur testimonia ut cessen probabilitas et habeatur certitudo: ergo testimonium plurimorum hominum semper remanet mera probabilitatum congeries.

R. Nego conseq. Habetur enim certitudo ubi de veritate facti omnibus ratione utentibus impossibile est dubitare; atqui multa sunt facta de quibus nulla ratione dubitare possumus, quamvis determinare non valeamus quot necessaria sint privatorum testimonia ut habeatur certitudo; v. g., evidenter constat Romanum existere, Hispaniam gravissimas nuper subiisse in rebus publicis mutationes, in America plura recenter constituta esse gubernia, licet ignoremus qualis necessarius sit numerus testium ad producendam hanc certitudinem. Ergo, etc.

Hinc patet meras opponi subtletates solidissimæ fidei quam vel inviti omnes adhibemus multis factis coævis quorum testes oculati non fuimus.

SCHOLIUM PRIMUM.

Sæpe substantia alicujus facti et præcipue ejus circumstantiae ex testimonio hominum constant, non autem aliae circumstantiae minus essentiales, nec quædam alia facta particularia ad factum principale pertinentia, quia vel testes non ita sibi consentiunt, vel facilius decipi potuerunt, vel merito timetur ne decipere voluerint; v. g., quando victoriae alicujus potentissimi regis vel imperatoris ex ipsis jussu publice annuntiatur, certe de illarum substantia non est dubitandi locus; at in earum descriptione multa sæpe sunt a veritate aliena, dubia aut suspecta, multa consulto omissa aut exaggeranter amplificata. Prudentis ergo viri est testimonium hominum ponderare, certa ab incertis sedulo discernere, et cavere tum a facilitiori credulitate, tum a nimia incredulitate.

SCHOLIUM SECUNDUM.

Quamvis testimonium unius hominis seorsim sumpti ex natura sua sit fallibile, et ordinarie plurimi requirantur testes moribus, studiis, cupiditatibus, etc., a se disjuncti ut perfecta obtineatur certitudo, saepe tamen testimonium unius testis oculati, cuius sagacitatem et probitatem novimus, gravissimæ est auctoritatis respectu nostri, et moralem parit certitudinem ad commercium civile sufficientem; sola enim hac certitudine innixi fere semper in tota vita nostra agimus. Ad obtinendam autem perfectam certitudinem non semper multi requiruntur testes; nam, juxta axioma ratione fundatum et in utroque jure receptum, non tam numeranda quam ponderanda sunt testimonia. Non tantummodo itaque de factis publicis et gravis momenti infallibiliter judicamus ex testimonio hominum, sed etiam de innumeris factis privatis et levis momenti, quia ex variis adjunctis similiter percipimus testes non fuisse deceptos et decipere nolle.

PROPOSITIO SECUNDA.

*Testimonium hominum aliquando est motivum infallibile
judicandi de factis præteritis.*

Prob. Testimonium hominum est motivum infallibile judicandi de factis præteritis, si plurimæ sint via quibus eorum veritas usque ad nos certo pervenire queat: atqui plurimæ sunt viae quibus veritas factorum præteriorum usque ad nos certe pervenire potest, scilicet traditio, historia et monumenta.

I. *Traditio.* Aliquando enim contingit ut factum publicum et gravissimi momenti per multas testimoniorum series, non in uno loco, sed ubique receptas et saltem quoad facti substantiam perfecte sibi consentaneas, transmittatur: atqui in illo casu factum istud sola ope traditionis certe transmittitur. Certe enim transmittitur si nullum sit tempus quo fingi potuerit; atqui nullum est tempus quo factum istud fingi potuerit; fingi enim debuisset in prima generatione, vel in aliqua e sequentibus generatio-

nibus: atqui neutrum dici potest; non in prima generatione, nam multi tunc existebant homines qui hujusmodi facti testes esse debuissent, qui proinde contra illud reclamassent: non pariter in una ex sequentibus generationibus; undique enim concilarent homines, juvenes et senes, se nihil tale a patribus audiisse, fidem narrationi denegarent, et efficaciter impedirent ne fraus serperet. Si quis, v. g., serio narrare auderet ingentem Gallorum exercitum Angliam ab hinc triginta, sexaginta, centum aut trecentum annis invasisse et insignes victorias in hac insula reportasse, certe haec fabula fidem publicam obtinere non posset; contra vero, etiamsi nullæ existerent historiæ, nulla monumenta, quis nobis persuadere posset Henricum magnum non extitisse, regnum suum vi armata non acquisisse, e secta calviniana in religionem catholicam non transiisse, Anglos sub Henrico VIII a communione Romana non recessisse, imperium Romanum non viguisse, Alexandrum non regnasse? etc. Ergo, etc.

Hinc procul rejiciendum est sistema eorum qui dicunt eo plus minui vim traditionis quo magis illa ab origine distat, aut negant eam aliam afferre factis probabilitatem præter eam quæ ipsis est intrinseca. Nemo non videt quam haec sententia, de omnibus factis omniibusque traditionibus generaliter pronuntiata sit falsa, et quam perniciose ex illa oriri debeant consequentia. De eo sistemate agemus adhuc infra.

Vis ergo traditionis e dupli argumento desumitur, scilicet, primo ex impossibilitate morali quod tot homines diversi indole, patria, scientia, commodis, in narrando facto gravi et publico consentanei, simul omnes decipi potuerint vel decipere voluerint.

Secundo, ex *præscriptione* quæ in moralibus etiam admitti debet, eo sensu quod actualis existentia traditionis, vel praxis universalis, cuius ratio dari nequit quin factum ipsum admittatur, a nemine rationabiliter rejici potest. Si enim probatur hanc persuasionem ab errore oriri non posse, quæ sive subito quacunque atate, sive paulatim et quasi in occulto irrepisset, merito conclu-